

JUGOSLAVIJA IN NASTANEK IZRAELA: DELITEV PALESTINE IN ILEGALNO PRESELJEVANJE JUDOV (1945–1948)

Mateja REŽEK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Fakulteta za humanistične študije, Garibaldijska
1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: mateja.rezek@fhs.upr.si

IZVLEČEK

Članek obravnava odnos Jugoslavije do nastajanja judovske države z vidika delitve Palestine in ilegalnega preseljevanja Judov v Palestino v prvih povojnih letih. V prvem poglavju je orisana jugoslovanska zunanja politika in diplomatska dejavnost, povezana z Bližnjim vzhodom in nastankom Izraela, osrednji del pa je namenjen ilegalnemu preseljevanju vzhodnoevropskih Judov prek Jugoslavije v Palestino med letoma 1946 in 1948. Na podlagi doslej neobjavljenega arhivskega gradiva slovenske Uprave državne varnosti (UDV) ter znanstvene in spominske literature so prikazani tajni stiki med jugoslovanskimi oblastmi in judovskimi organizacijami. Mednje sodijo predvsem stiki med načelnikom protiobveščevalnega oddelka UDV za Jugoslavijo Edom Brajnikom – Štefanom in izraelskim obveščevalcem Shaikejem Danom, ki so kasneje prerasli v razvejano obveščevalno, politično in gospodarsko sodelovanje med Jugoslavijo in Izraelom.

Ključne besede: Jugoslavija, Izrael, Palestina, Bližnji vzhod, diplomacija, obveščevalne službe, ilegalno preseljevanje Judov, Edo Brajnik, Shaike Dan, 1945–1948

LA JUGOSLAVIA E LA CREAZIONE DI ISRAELE: LA DIVISIONE DELLA PALESTINA E I TRASFERIMENTI CLANDESTINI DEGLI EBREI (1945–1948)

SINTESI

L'articolo tratta il rapporto della Jugoslavia nei confronti della nascita dello Stato ebraico nei termini della divisione della Palestina e dei trasferimenti clandestini degli ebrei in Palestina nel primo dopoguerra. Nel primo capitolo viene delineata la politica estera e l'attività diplomatica jugoslava associata al Medio Oriente e alla creazione di Israele, mentre la parte centrale è dedicata ai trasferimenti clandestini degli ebrei dell'Europa orientale in Palestina attraverso la Jugoslavia tra gli anni 1946 e 1948. Sulla base di materiale archivistico inedito del servizio di sicurezza sloveno, la Uprava državne varnosti (UDV), della letteratura scientifica e quella memorialistica vengono ri-

portati i contatti segreti tra le autorità jugoslave e le organizzazioni ebraiche. Tra questi ci sono soprattutto i contatti tra il capo della divisione per il controspionaggio della UDV jugoslava Edo Brajnik – Štefan e l'agente israeliano Shaike Dan che in seguito si sivilupparono in una vasta attività di collaborazione politica, economica e nel campo dell'intelligence tra la Jugoslavia e Israele.

Parole chiave: Jugoslavia, Israele, Palestina, Medio Oriente, diplomazia, servizi segreti, trasferimenti clandestini degli ebrei, Edo Brajnik, Shaike Dan, 1945–1948

UVOD

Bližnji vzhod je v letih po drugih svetovni vojni dobil pomembno mesto v zapletenih mednarodnih odnosih, ki jih je narekovala hladna vojna. Protikolonialna gibanja, umikanje kolonialnih sil z Bližnjega vzhoda, nastanek judovske države v Palestini, povezovanje arabskih držav in navzkrižje interesov velesil, povezanih z dekolonizacijo in dostopom do bogatih zalog nafte, so bili ključni dejavniki, ki so Bližnjemu vzhodu prinesli mesto globalno pomembne regije.

Jugoslovanska bližnjevzhodna politika je bila od sredine petdesetih let dobro prepoznavna: zaznamovali sta jo podpora arabskim državam in palestinskemu osvobodilnemu gibanju ter zavračanje izraelske politike in ameriškega neokolonializma. Toda pred tem politika Jugoslavije do Bližnjega vzhoda ni bila tako jasno razvidna in konsistentna. V prvih povojnih letih je bila jugoslovanska diplomacija največkrat le opazovalka bližnjevzhodnega dogajanja, ki ga je videla kot boj zatiranih narodov proti starim kolonialnim silam in kot rivalstvo ameriških, britanskih in francoskih imperialistov za nadzor nad regijo. Kljub omejenemu zanimanju jugoslovanske diplomacije za dogajanje na Bližnjem vzhodu pa lahko v prvem povojnem desetletju v njeni bližnjevzhodni politiki zaznamo vsaj tri obdobja. Prvo obdobje med letoma 1945 in 1948 je jugoslovansko politiko zaznamovala tesna navezanost na Sovjetsko zvezo, ki ji je Jugoslavija sledila tudi v odnosu do Bližnjega vzhoda. V drugem obdobju med letoma 1948 in 1953 je jugoslovansko zunanjo politiko krojil spor z Informbirojem in z njim povezano iskanje novih zaveznikov, mednje pa je začetku petdesetih let sodil prej Izrael kot arabske države. V tretjem obdobju od leta 1954 do sueške krize leta 1956 so se že pokazali jasni obrisi nove jugoslovanske bližnjevzhodne strategije, ključna dejavnika zunanjepolitičnega obrata pa sta bila zamenjava režima v Egiptu in doktrina t. i. aktivne miroljubne koeksistence, ki je postajala središče jugoslovanske zunanje politike. Prostor za povezovanje med Jugoslavijo in Izraelom se je po sueški krizi leta 1956 čedalje bolj ožil, dokler niso bili ob šestdnevni vojni leta 1967 diplomatski odnosi med državama dokončno pretrgani.

Razprava se osredotoča na prva leta po drugi svetovni vojni, ko je jugoslovanska zunanja politika sledila sovjetski strategiji izrivanja Velike Britanije z Bližnjega vzhoda, odnos Jugoslavije do nastajajoče judovske države pa je osvetljen predvsem z vidika delitev Palestine in ilegalnega preseljevanja Judov. V prvem poglavju je na podlagi znanstvene

in spominske literature orisana jugoslovanska zunanja politika in diplomatska dejavnost, povezana z Bližnjim vzhodom in nastankom Izraela. Slovensko zgodovinopisje tej tematiki doslej ni namenilo raziskovalne pozornosti, več zanimanja zanjo pa je pokazalo srbsko zgodovinopisje, ki ga je v zadnjem desetletju obogatilo kar nekaj temeljnih del o jugoslovanski zunanji politiki v obdobju hladne vojne. Raziskav jugoslovanske bližnevzhodne politike sta se doslej lotevala zlasti mlajša srbska zgodovinarja Vladimir Petrović (Petrović, 2006) in Aleksandar Životić (Životić, 2008; Bogetić, Životić, 2010). Njune raziskave temeljijo na arhivskem gradivu ministrstva za zunanje zadeve, kabineta predsednika republike Josipa Broza-Tita, zveznega izvršnega sveta, Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije in Jugoslovanske ljudske armade, deloma pa tudi na britanskih virih. Arhivsko gradivo jugoslovanskega notranjega ministrstva, ki po vsej verjetnosti hrani dokumente, povezane s »tajno diplomacijo« in jugoslovansko obveščevalno dejavnostjo, je še vedno nedostopno, zato so tajni stiki med Jugoslavijo in Izraelom pomanjkljivo rekonstruirani, zaradi odsotnosti oziroma nedostopnosti arhivskega gradiva notranjega ministrstva pa jih raziskovalci marsikdaj niso niti zaznali.

V Sloveniji je arhivsko gradivo Republiškega sekretariata za notranje zadeve (RSNZ) in Uprave državne varnosti (UDV) do leta 1990 raziskovalcem skoraj v celoti dostopno, dokumenti RSNZ in UDV, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije in so prvič uporabljene v pričujoči raziskavi, pa se nanašajo tudi na delovanje zvezne UDV. Ti viri so resda fragmentarni, a nadvse zgovorni. Sodeč po novih arhivskih dokumentih slovenske UDV, so bili tajni stiki med Jugoslavijo in Izraelom neprimerno bolj razvejani kot njuni diplomatski odnosi in nemalokrat celo v nasprotju s tistim, kar se je dogajalo na diplomatskem parketu. V razmeroma dobro raziskani zunanjepolitični oziroma diplomatski okvir prvih povojnih let je tako vpeta manj znana, a toliko bolj zanimiva in kompleksna zgodba o tajnih stikih med Jugoslavijo in nastajajočo judovsko državo.

Tajnemu sodelovanju med Jugoslavijo in judovskimi organizacijami je namenjen osrednji del članka, ki osvetljuje ilegalno preseljevanje vzhodnoevropskih Judov prek Jugoslavije v Palestino med letoma 1946 in 1948. Zaradi nedostopnosti pomembnega dela arhivskih virov je bilo to poglavje doslej historiografsko skromno raziskano in pomanjkljivo rekonstruirano. Preseljevanje Judov v Palestino prek in iz Jugoslavije je na podlagi arhivskega gradiva jugoslovanskega ministrstva za zunanje zadeve, Judovskega zgodovinskega muzeja v Beogradu in nekaterih drugih virov raziskovala srbska zgodovinarica Mladenka Ivanković (Ivanković, 2006; Ivanković, 2009), vendar v svojih raziskavah ni omenila ključne operativne vloge UDV in Eda Brajnika – Štefana,¹ načelnika protiobveščevalnega oddelka UDV za Jugoslavijo, prek katerega so na jugoslovanski strani potekali tajni stiki z judovskimi organizacijami in kasneje z Izraelom. Arhivsko gradivo za

1 Edo Brajnik – Štefan (1922–1983), narodni heroj, rojen v Kamniku, od 1939 aktiven v Savezu komunističke omladine Jugoslavije – Skoju, od 1941 član Komunistične partije Slovenije, eden prvih članov Varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte, od maja 1944 namestnik vodje I. odseka Oddelka za zaščito naroda (Ozna) za Jugoslavijo, od februarja 1945 načelnik V. odseka Ozne za Jugoslavijo, od novembra 1946 do konca leta 1960 načelnik protiobveščevalnega oddelka UDV za Jugoslavijo, zatem namestnik jugoslovanskega notranjega ministra, predsednik Komisije za mednarodna vprašanja pri Skupščini Socialistične republike Slovenije – SRS, član Sveta republike idr.

raziskavo ilegalnega preseljevanja Judov v Palestino je verjetno nastalo prav pri UDV v Beogradu, toda to gradivo je raziskovalcem še vedno nedostopno.

Del gradiva zvezne UDV in gradivo o tajnih stikih z Izraelom, ki je nastalo po letu 1965, je Edo Brajnik predal slovenski Službi državne varnosti (SDV) že leta 1974. Del tega gradiva je Slovenska obveščevalno-varnostna agencija (SOVA) pred leti predala Arhivu Republike Slovenije in prav to gradivo je leta 2011 v publikaciji Arhiva Republike Sloveniji objavila Ljuba Dornik Šubelj (Dornik Šubelj, 2011). Objavljeni dokumenti se nanašajo predvsem na čas po brionskem plenumu leta 1966 in na prvo polovico sedemdesetih let, zato po besedah recenzenta Zdenka Čepiča »/.../ še bolj kot o stikih Brajnika in Dana, govorijo o službi državne varnosti, Brajnik pa je rdeča nit. Večinoma gre za obtožbe na njegov račun, ker je stopil na prste kolegom in njihovim političnim botrom. Ti dokumenti veliko več povedo o razmerjih v udbi in o načinih njenega delovanja kot pa o Brajnikovih povezavah z Izraelom« (Čepič v Župevc, 2011).

Ključne dokumente za raziskavo tajnih jugoslovansko-izraelskih stikov je SOVA predala Arhivu Republike Slovenije šele kasneje. Novi dokumenti slovenske UDV potrjujejo marsikatero navedbo v biografiji izraelskega obveščevalca Shaikeja Dana² (Ettinger, 1992), ki je bila doslej eden redkih znanih virov o tajnem sodelovanju Eda Brajnika in Shaikeja Dana pri ilegalnem preseljevanju Judov v Palestino, tajnih orožarskih poslih med prvo arabsko-izraelsko vojno in obveščevalnih operacijah v kasnejših letih.³ Dokumenti, ki jih je Edo Brajnik predal slovenski SDV, so ključni za rekonstrukcijo kasnejšega tajnega sodelovanja med Jugoslavijo in Izraelom, najbolj skopi pa so prav glede ilegalnega preseljevanja Judov v Palestino, čeprav ob pomanjkanju drugih virov pomembno prispevajo k osvetlitvi in historični rekonstrukciji tega zgodovinskega poglavja.

JUGOSLAVIJA IN DELITEV PALESTINE

V prvih letih po drugi svetovni vojni je Jugoslavija tako v notranji kot v zunanji politiki zvesto sledila Sovjetski zvezi. V središču sovjetske bližnjevzhodne politike je bila težnja izriniti stare kolonialne sile z Bližnjega vzhoda in zaustaviti prodor Združenih držav Amerike (ZDA), ki so začele s koncesijami za črpanje nafte že pred drugo svetovno vojno pridobivati vpliv v arabskih državah. V Palestini, kjer so Britanci čedalje težje ohranjali svojo mandatno oblast, je Stalin videl zgodovinsko priložnost. Medtem ko si je Velika Britanija v prvih povojnih letih obupano prizadevala, da bi zavrla množično priseljevanje Judov in preprečila nastanek judovske države v Palestini ter tako ohranila dobre odnose z arabskimi državami in svoj vpliv na Bližnjem vzhodu, je Sovjetska zveza podpirala prise-

2 Shaike Dan (1909–1994), rojen kot Yeshayahu Shaike Trachtenberg v Romuniji, sionist, leta 1935 imigriral v Palestino, leta 1944 kot britanski padalec sodeloval pri reševanju madžarskih in romunskih Judov pred holokavstom, aktiven v Mossadu le Aliyah Bet, ključni izraelski operativec v stikih z Jugoslavijo in kasneje Slovenijo, leta 1994 odlikovan s častnim znakom svobode Republike Slovenije za zasluge pri vzpostavljanju, razvoju in krepitvi izraelsko-slovenskega sodelovanja.

3 Velika pomanjkljivost biografije Shaikeja Dana je odsotnost vsaj približnih datumov opisanih dogodkov, to slabost pa imajo tudi Brajnikovi dokumenti o tajnih stikih s predstavniki judovskih organizacij v prvih povojnih letih.

ljevanje Judov in nastanek judovske države ter s tem učinkovito spodkopavala britansko prevlado na Bližnjem vzhodu in utrjevala svoj vpliv v regiji.⁴ Za odpravo britanske prevlade na Bližnjem vzhodu so si prizadevale tudi ZDA, čeprav v strahu pred poslabšanjem odnosov z arabskimi državami sprva niso bile naklonjene ustanovitvi judovske države v Palestini. Pred ameriško podporo judovski državi je svaril zlasti zunanji minister George Marshall, češ da bodo ZDA z njo ogrozile svoj dostop do arabske nafte. Toda predsednik Harry Truman opozorilom ni prisluhnil, saj se je bal sovjetskega prodiranja na Bližnji vzhod, prav tako pa ne gre zanemariti pritiska vplivnih ameriških judovskih organizacij, ki so odločno podpirale ustanovitev judovske države v Palestini.⁵

Leta 1945 je v Palestini živelo 1.240.850 Arabcev in 553.600 Judov (Ivanković, 2009, 93), judovsko priseljevanje pa je kljub britanskim omejitvam in prepovedim vztrajno naraščalo. Britanci so zaradi revolta arabskih držav in sporov med Judi in Arabci že od tridesetih let omejevali judovsko priseljevanje v mandatno Palestino, po drugi svetovni vojni pa deročega toka priseljencev niso mogli več zaustaviti. Priseljevanje Judov je poglobljalo arabsko-judovski spor, spopadi med Arabci in Judi so bili čedalje bolj srditi, med žrtvami pa so bili tudi britanski vojaki. Judje so zahtevali *Eretz Yisrael*, staro judovsko domovino v Palestini, številčnejši Arabci pa svojo, arabsko državo na ozemlju celotne mandatne Palestine, v kateri naj bi Judom zagotovili državljske pravice. Velika Britanija zapletenim razmeram in čedalje hujšim spopadom med Judi in Arabci ni bila več kos, zato je v začetku leta 1947 napovedala, da bo odstopila kot mandatna sila, reševanje palestinskega vprašanja pa je prepustila Združenim narodom.

Na prvem izrednem zasedanju Generalne skupščine Združenih narodov med 28. aprilom in 15. majem 1947 je bila ustanovljena Posebna komisija za Palestino (United Nations Special Committee on Palestine – UNSCOP) s pooblastilom, da za generalno skupščino pripravi predlog rešitve palestinskega zapleta. Komisijo so sestavljali predstavniki enajstih držav: Švedske, Nizozemske, Češkoslovaške, Avstralije, Kanade, Indije, Irana, Gvatemale, Mehike, Peruja in Jugoslavije. Jugoslovansko delegacijo v komisiji je vodil Vladimir Simić, predsednik zveznega zbora jugoslovanske skupščine, njegov namestnik pa je bil slovenski diplomat Jože Brilej. Članice UNSCOP-a so se strinjale z ukinitvijo britanskega mandata in podelitvijo neodvisnosti Palestini, vendar niso sprejele enotnih sklepov. Večina je predlagala, da bi na ozemlju mandatne Palestine ustanovili dve državi, judovsko in arabsko, ki bi bili povezani v gospodarsko unijo, Jeruzalem pa bi ostal pod skrbništvom Združenih narodov. Sovjeti so zatem presenetili s predlogom o ustanovitvi skupne arabsko-judovske države,⁶ enako pa so zahtevali tudi od jugoslovanske delegacije

4 Stalin je spodbujal judovsko priseljevanje v Palestino in se leta 1948 ni obotavljal priznati Izraela, prizadevanja Judov pa je podpiral le dokler so ta ustrezala njegovim interesom – izrivanju Velike Britanije z Bližnjega vzhoda. V zadnjih letih Stalinove vladavine je Sovjetsko zvezo in druge države vzhodnega bloka zajela obsežna protisemitska kampanja. Eden najbolj odmevnih stalinističnih sodnih procesov je bil proces proti Rudolfu Slanskemu in soobtoženim v Pragi leta 1952, ki so jim pripisali sodelovanje v zaroti mednarodnih judovskih kapitalistov, sionistov in ameriških obveščevalnih služb z namenom uničenja socializma.

5 Več o bližnjevzhodni politiki velesil v: Golan, 1990; Halliday, 2005; Fawcett, 2005; Brown, 2004.

6 MEWHD, UN Debate Regarding the Special Committee on Palestine: Gromyko Statement at UN, May 14, 1947.

v UNSCOP-u (Petrović, 2006, 45–46). Jugoslavija je zato odstopila od predloga večine in se pridružila ločenemu predlogu manjšine o ustanovitvi arabsko-judovske federacije z glavnim mestom Jeruzalemom, kar sta poleg Jugoslavije zagovarjala še Iran in Indija. Jugoslavija je tako podprla nedeljivo Palestino, ki je bila za jišuv⁷ povsem nesprejemljiva, saj bi imeli Arabci v palestinski federaciji veliko številčno premoč.

Razprava o usodi Palestine se je v generalni skupščini začela 3. septembra 1947 in se zavlekla v pozno jesen.⁸ Sovjetska zveza je medtem opustila stališče o palestinski federaciji in se zavzela za delitev Palestine na judovski in arabski del, podporo delitvi pa je pričakovala tudi od Jugoslavije. Sovjetski veleposlanik v Jugoslaviji Anatol Josifovič Lavrentijev je jugoslovanskega zunanjega ministra Edvarda Kardelja redno obveščal o sovjetskih stališčih, ta pa jih je posredoval jugoslovanskim predstavnikom v Združenih narodih. V navodilu, ki ga je pred razpravo generalne skupščine poslal jugoslovanski misiji, je Kardelj zapisal, naj se jugoslovanski predstavniki še naprej zavzemajo za enotno, federativno državo, a naj sovjetskemu stališču o delitvi Palestine nikar odkrito ne nasprotujejo (Petrović, 2006, 47–48).

Grožljive posledice holokavsta so svetovno javno mnenje prevesile v prid ustanovitvi judovske države. Generalna skupščina je 29. novembra 1947 s tesno dvotretjinsko večino sprejela resolucijo o delitvi Palestine na judovski in arabski del,⁹ odločilna pa je bila podpora obeh velesil, Sovjetske zveze in ZDA. Trinajst držav, zlasti arabskih, je glasovalo proti, deset pa se jih je vzdržalo, med njimi tudi Jugoslavija. Jugoslovanska diplomacija je to potezo kasneje s pridom izkoriščala v odnosih z arabskimi državami, prikazovala pa jo je kot dokaz svoje daljnovidnosti in neodvisnosti od Sovjetske zveze.

Slovenski diplomat Joža Vilfan, med letoma 1947 in 1949 vodja jugoslovanske misije pri Združenih narodih, se je spominjal, da mu je tik pred glasovanjem v generalni skupščini 29. novembra 1947 vodja sovjetske delegacije Andrej Gromiko prek mize potisnil listek, naj glasuje za delitev Palestine. Vilfan naj bi sovjetskemu kolegu le odkimal, kajti »/.../ odločili smo se, da se bomo vzdržali glasovanja. Ko sem se odpravljal v generalno skupščino, mi je kurir izročil depešo, ki je prispela iz Beograda. Na listku je pisalo: če bo glasovanje odvisno od nas, naj potem vendarle glasujem za.« Ker je bila Jugoslavija po angleški abecedi zadnja na vrsti za glasovanje, je Vilfan pozorno spremljal glasovanje in »/.../ ugotovil, da naš glas ni bil pomemben. In glasovanja sem se vzdržal /.../« (Gasar, 1980). Glasovanja o usodi Palestine se je spominjal tudi Aleš Bebler, takrat namestnik jugoslovanskega zunanjega ministra: »Kot običajno, smo pred zasedanjem imeli pri Sovjetih zaupno sejo z vzhodnimi delegati. Višinski [namestnik sovjetskega zunanjega ministra, op. a.] je razložil svoj projekt. Vsi so se strinjali, razen mene. Jaz sem branil naš, se pravi indijsko-iransko-jugoslovanski predlog. Vzbudil sem začudenje in to tako kot nikoli. Diskusije sploh ni bilo /.../« (Bebler, 1981, 180).

Morda pa je Jugoslavija vendarle imela vsaj tiho sovjetsko soglasje za podporo tako ali tako propadlemu predlogu o palestinski federaciji. Sovjetski motiv bi lahko bila želja,

7 yishuv (heb. naselje) – judovska naselja v Palestini pred ustanovitvijo Izraela leta 1948.

8 MEWHD, Report of UNSCOP, September 1, 1947.

9 UNISPAL, UN Partition Plan, November 29, 1947.

da se arabskim državam ne bi zamerile prav vse države sovjetskega bloka, saj so Arabci delitev Palestine odločno zavračali. Leta 1947 je bila večina arabskih držav zaostalih monarhij pod močnim britanskim ali francoskim vplivom, v jišuvu in kasneje v Izraelu pa je bila vrsto let najmočnejša levosredinska stranka Mapai pod vodstvom Davida Ben Guriona, ki je bila komunističnim državam ideološko nedvomno bliže kot arabske monarhije. Stališča arabskih držav za Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo morda takrat res niso bila najbolj pomembna, toda v prihodnosti bi se razmere utegnile obrniti drugače.

Že spomladi 1948 je Jugoslavija v sozvočju s sovjetskim stališčem o delitvi Palestine v razpravah generalne skupščine zagovarjala ustanovitev dveh ločenih držav (Petrović, 2006, 48–49). Ko je bila 14. maja 1948 v Tel Avivu razglašena judovska država Izrael, so jo takoj priznale ZDA in Sovjetska zveza, Jugoslavija pa le nekaj dni zatem, 19. maja 1948 (DSP SFRJ, 153).

ILEGALNO PRESELJEVANJE JUDOV PREK JUGOSLAVIJE V PALESTINO

Razmere v Palestini so bile ob koncu druge svetovne vojne zelo napete. Britanci so izgubljali nadzor nad mandatnim ozemljem in se čedalje bolj zavedali, da so z lahkomi-selno Balfourjevo deklaracijo leta 1917 zanetili arabsko-judovski spor, ki se je z leti čedalje bolj zapletal. Kljub vzponu nacizma in razmahu antisemitizma v Evropi v tridesetih letih so britanske oblasti zaradi naraščanja napetosti med Judi in Arabci že pred drugo svetovno vojno omejile priseljevanje Judov v Palestino. Na predvečer svetovnega spopada so britanske oblasti s t. i. Belo knjigo Judom vrata v Palestino skoraj zaprle, saj so jim prepovedale kupovati zemljo, razen na strogo omejenih ozemljih, mesečno pa so dovolile naselitev le 1.500 novim judovskim priseljencem.

Judovske organizacije so se za pomoč pri reševanju Judov pred holokavstom na Tita obrnile že med drugo svetovno vojno. Svetovni judovski kongres je 22. maja 1944 Vladimirju Velebitu, oficirju za zveze v Londonu, poslal prošnjo, naj pri Titu posreduje za pomoč madžarskim Judom, ki jim je grozil holokavst. Prek Velebita so Tita prosili, »/.../ naj da navodila silam pod svojim poveljstvom in organizacijam, ki so mu na voljo, naj dajo vso možno pomoč, s katero bodo omogočili Judom, da odidejo čez madžarsko mejo v Jugoslavijo«, prek svojih zvez na Madžarskem pa »/.../ razširijo nasvet Judom, naj se izognejo, da bi padli v roke Nemcem /.../ Gre za okoli 800.000 Judov na Madžarskem, med katerimi so mnogi telesno sposobni moški in ženske, ki bi bili nedvomno zelo pomembni za vojna prizadevanja sil maršala Tita.«¹⁰ Ali je Velebit Tita obvestil o prošnji Svetovnega judovskega kongresa, ni znano, znano pa je, da se je Tito prav takrat boril za lastno življenje. Ob desantu na Drvar 25. maja 1944 se je komaj izvil iz nemškega obroča, kar mu je uspelo tudi po zaslugi slovenske zaščitne čete, v kateri je bil Edo Brajnik (Dornik Šubelj, 2011, 10).

Po koncu druge svetovne vojne se je Svetovni judovski kongres znova obrnil na Tita in jugoslovanske oblasti. Predstavniki judovskega kongresa so 2. julija 1945 na jugoslo-

10 ARS, AS 1931, škatla (šk.) 580, 80-1, Nagodetov proces, 7848-7849, Dopis Svetovnega judovskega kongresa generalu Vladimirju Velebitu, 22. 5. 1944 (dokument je objavljen tudi v Dornik Šubelj, 2011, 28–30).

vansko predstavništvo v Bukarešti naslovili prošnjo za dovoljenje prevoza 2.500 romunskih Judov prek Jugoslavije do splitske luke, od koder bi odpluli proti Palestini. Jugoslovansko ministrstvo za zunanje zadeve je v uradnem odgovoru zapisalo, da navkljub dobri volji ne more zagotoviti prevoza beguncev do Splita zaradi poškodovanih železniških prog, zato je svetovalo tranzit prek Madžarske in Avstrije do Trsta (Ivanković, 2006, 144). Ker je zaradi transportov Judov iz Cone B Julijske krajine pod jugoslovanskim nadzorom v Cono A pod zavezniško upravo britanska ambasada v Beogradu večkrat protestirala pri jugoslovanskih oblasteh, je bila ta pot kmalu opuščena (Ivanković, 2006, 145–146).

Judovske organizacije so začele iskati nove načine, kako bi čim dlje od oči Britancev v Palestino pripeljale čim več Judov. Britanske mandatne oblasti so namreč tudi po drugi svetovni vojni mesečno dovolile priselitev le 1.500 Judom iz Evrope in 750 iz begunskih taborišč na Cipru, judovske organizacije pa so si zadale cilj pripeljati v Palestino najmanj 600.000 Judov, zlasti iz begunskih taborišč v Nemčiji, iz Sovjetske zveze, Poljske, Češkoslovaške, Madžarske, Romunije, Bolgarije in drugih držav.

Leta 1946 so v Jugoslavijo prišli predstavniki tajne judovske organizacije Mossad le Aliyah Bet,¹¹ ki je v okviru Hagane skrbela za ilegalno priseljevanje Judov v Palestino. O tranzitu Judov prek Jugoslavije se je, najverjetneje pred sredino leta 1946, z uradnikom ministrstva za notranje zadeve Ljubomirjem Nešićem pogovarjal predstavnik Svetovnega judovskega kongresa Ehud Avriel,¹² ki je ob tej priložnosti uporabljal ime Georg Überall. Dejansko se je z Avriplom pogovarjal Edo Brajnik, a je zaradi tajnosti svojega delovanja na sestanku nastopal z imenom Ljubomir Nešić.¹³ »Nešić« je Avrielu odgovoril, da bo jugoslovanska stran »/.../ s simpatijami preučila prošnje vseh Judov, ki bi želeli v tranzitu prečkati Jugoslavijo na poti v neko deželo, v kateri bi se želeli nastaniti /.../ na primer v neko državo Latinske Amerike.« (Ivanković, 2009, 300). Jugoslovanska stran je obljubila vhodne in tranzitne vizume za judovske izseljence, ki bodo prečkali Jugoslavijo na poti v tretjo državo, vendar te v dokumentih niso izrecno določili.

Edo Brajnik je v kasnejšem poročilu o svojih stikih s predstavniki judovskih organizacij zapisal, da so ti leta 1946 prišli v Jugoslavijo pod krinko novinarjev. Ker je jugoslovanska tajna policija odkrila njihovo dejavnost, povezano z ilegalnim preseljevanjem Judov, »/.../ so bili poklicani na pogovor k meni na notranje zadeve. Takrat so mi odkrito povedali o svojih nalogah, tj. preseljevanju Judov v Palestino za oboroženi boj proti Angležem. Prosili so za našo podporo. Po posvetovanju z nadrejenimi sem bil določen za vezo s to skupino in prevzel organizacijo prevoza Judov /.../, v prvi vrsti iz Bolgarije, Romunije, Madžarske, pa tudi Češkoslovaške in Poljske, preko luke Split, kasneje Bakar, v Izrael. /.../ Po tej poti je bilo v Palestino prepeljanih ilegalno in kasneje v Izrael legalno

-
- 11 Mossad le Aliyah Bet – organizacija za reševanje in tajno priseljevanje Judov v Palestino (1934–1948), del Hagane, judovske paravojaške organizacije v Palestini (1921–1948), iz katere je leta 1948 nastala redna izraelska vojska.
  - 12 Ehud Avriel (1917–1980), rojen na Dunaju kot Georg Überall, sionist, leta 1940 imigriral v Palestino, aktiven v Mossadu le Aliyah Bet, kasneje izraelski veleposlanik na Češkoslovaškem, Madžarskem, v Romuniji idr.
  - 13 M. Ivanković ne navaja pravega imena Ljubomirja Nešića, temveč le podatek, da je bil uradnik notranjega ministrstva (Ivanković, 2009, 300).

cca. 150.000 oseb. Po isti poti se je prevažalo v Izrael tudi velike količine materiala, ki je bil potreben za akcije proti Angležem.«¹⁴

Mossadu le Aliyah Bet so oblasti dovolile delovati v Jugoslaviji pod pogojem, da bo tranzit judovskih beguncev potekal v sodelovanju z UDV in da med izseljenci ne bo jugoslovanskih Judov. Kot najboljša za organizacijo prevozov so se pokazala pristanišča, oddaljena od večjih mest z britanskimi konzulati in drugimi zavezniškimi predstavništvi. Največ ladij je proti Palestini odplulo iz odmaknjenega pristanišča Bakar, v organizacijo transportov pa so bile poleg Mossada le Aliyah Bet in UDV vključene tudi bakarske mestne oblasti. Prihod ladij v Jugoslavijo so uredile judovske organizacije, v Bakru pa so jih iz tovornih preuredili v ladje za prevoz ljudi. Ladje so bile last Hagane, imele so posadke različnih narodnosti, spremljali pa so jih člani Hagane (Ettinger, 1992; Ivanković, 2006; Žitnik, 2001/2002; Žitnik, 2003).

Avtonomni odbor judovskega kongresa in Zveza judovskih občin Jugoslavije sta s soglasjem jugoslovanskih oblasti in z materialno pomočjo judovskih organizacij, zlasti Joint Distribution Committee,¹⁵ pripravila sprejemna taborišča za judovske begunce v Zagrebu, beograjska pisarna Davida Alkalaja, predsednika zveze jugoslovanskih judovskih občin, pa je postala nekakšno informacijsko središče za ilegalne tranzite (Ivanković, 2009, 306). Tja je na pragu jeseni 1946 Ehud Avriel iz Romunije poslal operativca Hagane in Mossada le Aliyah Bet Shaikeja Dana. V roke mu je potisnil telefonsko številko svoje zveze v Jugoslaviji in ga opozoril, da »/.../ četudi navzven ni videti tako, je jugoslovanski režim še ostrejši kot tisti v Sovjetski zvezi. Titova tajna policija in varnostne službe so na vsakem vogalu in nihče ni varen pred njimi« (Ettinger, 1992, 171).

Shaike Dan je v Jugoslavijo prišel s ponarejenimi dokumenti kot judovski izseljenec iz Romunije, zato je najprej pristal v sprejemnem taborišču v Zagrebu. Čeprav ne bi smel zapustiti Zagreba, se je takoj vključil v že dogovorjeno organizacijo prevozov judovskih izseljencev iz bakarske luke. Od tod sta 8. novembra 1946 izpluli dve ladji. Večjo *Knesset Yisrael* je do zadnjega kotička napolnilo več kot 3.000 potnikov, manjšo *Hakedosho* pa okoli 850, pretežno mlajših oseb. Ker je manjša ladja nasedla na čereh blizu Šibenika, so bili njeni potniki premeščeni na že tako prenatrpano *Knesset Yisrael*. Ta je kasneje sicer priplula do obal Palestine, a so jo pred pristankom na silo zaustavile britanske ladje in odvlekli na Ciper. Podobna je bila tudi usoda ladje *Rafiah*, ki je z okoli 800 potniki iz Bakra izplula 26. novembra 1946 (Ettinger, 1992, 172–183; Žitnik, 2001/2002; Žitnik, 2003).

Yossi Harel, eden od voditeljev Hagane in kapitan *Knesset Yisrael*, se je spominjal, kako so skušali Britancem pred obalo Palestine preprečiti, da bi se vkrcali na njihovo ladjo: »/.../ pušk nismo imeli. Zaustaviti smo jih poskušali z vsem, kar smo imeli pri roki, od konzerv do ladijske opreme. Čez pol ure so začeli metati plinske bombe, ubita sta bila dva človeka. Ladja je bila prekrita z belim dimom, ljudje so vpili od strahu, nekateri so skakali v vodo. Končno smo videli, da bi bil odpor zaman. Razočaranje je bilo popolno! Po 23 dneh potovanja iz Bakra, ko smo pred seboj že videli goro Karmel nad Haifo, so nas odpeljali v taborišče na Cipru in tam so nekateri ostali do leta 1948« (Žitnik, Delo, 27.

14 ARS, AS 1931, šk. 310, arhivska enota (a. e.) 750, mapa 1, 32, Podsetnik, 30. 1. 1968.

15 American Jewish Joint Distribution Committee (JDC) – judovska humanitarna organizacija.

8. 2003). Številni judovski izseljenci, ki so leta 1946 izpluli iz bakarske luke, so se tako morali namesto v Palestini izkrcati na Cipru. Leta 1947 je ciprska begunska taborišča obiskala Golda Meir, v spomilih pa jih je opisala kot zelo bedna: »/.../ kot strašno zmešnjava barak in šotorov s stražnimi stolpi na vsakem oglu – sredi peska, brez zelenja ali rastlinja v bližini. Vode ni bilo dovolj niti za pijačo, kaj šele za pranje – navkljub vročini. /.../ Ko sem šla mimo taborišča, so se ljudje stiskali ob ograje iz bodeče žice, da bi me pozdravili« (Meir, 1987, 133).

Po poročilu jugoslovanskega ministrstva za notranje zadeve je bilo leta 1946 prek Jugoslavije proti Palestini prepeljanih 7.294 Judov iz Nemčije, Madžarske, Romunije, Češkoslovaške in nekaj iz Poljske (Ivanković, 2009, 301). Za prej omenjene prevoze iz Bakra novembra 1946 se je verjetno dogovarjal že Ehud Avriel, zatem pa so bili ustavljeni. Zakaj so jugoslovanske oblasti konec leta 1946 ustavile prevoze judovskih izseljencev, iz dostopnih virov in literature ni jasno razvidno, razlog za to pa bi lahko bili protesti britanske ambasade pri Titu konec leta 1946 (Ivanković, 2009, 305).

Konec leta 1946 je kot edini od operativcev Mossada le Aliyah Bet v Jugoslaviji ostal Shaike Dan. Zaradi ustavitve prevozov judovskih izseljencev iz jadranskih pristanišč se je kot goreč sionist decembra 1946 odločil, da bo sam navezal stik z osebo na jugoslovanskem notranjem ministrstvu v Beogradu, čigar telefonsko številko mu je dal Avriel, in se skušal dogovoriti za nadaljnje transporte. Za svojo biografijo je Shaike Dan podrobno opisal prvo srečanje z Edom Brajnikom. »S tresočo roko sem dvignil telefonsko slušalko in zavrtel številko, ki mi jo je dal Ehud Avriel. Prepričan, da nihče ne ve zame, nisem omenil svojega imena. Predstavil sem se kot prijatelj Ehuda Avriela in prosil za sestanek. 'Ali ste vi Shaike Trachtenberg, ki je že štiri mesece v Jugoslaviji, se potika po pristanišču in vkrcava Jude na ladje?'« je vprašal glas na drugi strani slušalke. »'Da' sem odgovoril v šoku in ves preznojen. 'Pridite jutri ob sedmih zjutraj.' In s tem je Štefan končal pogovor.« Ko je Shaike Dan naslednje jutro vstopil v zgradbo notranjega ministrstva, so mu pot zaprli stražarji, oboroženi z brzostrelkami. Predstavil se je, mlad moški v civilni obleki pa je straži ukazal, naj ga spusti naprej. Z dvigalom sta se odpeljala v četrto nadstropje. Ko so se odprla vrata Brajnikove pisarne, je bila ura že skoraj osem. »Pred seboj sem zagledal goro od človeka, najmanj dvesto funtov. /.../ ponudil mi je kavo /.../ 'Torej, povejte mi o sebi' je začel Štefan neobičajno prijateljsko.« Med seboj sta govorila rusko, pomešano s srbščino. Shaike Dan je začel pripovedovati, da je bil rojen v Besarabiji, se izselil v Palestino, pridružil kibucu in med drugo svetovno vojno s padalom skočil za nemškimi linijami v Romuniji, da bi reševal Jude pred holokavstom. »Videl sem žarek v očeh vodje tajne službe. Vedel sem, da bo borec in partizan razumel, kaj je skok v neznanu in kaj pomeni pomagati preganjanim.« Zatem je Shaike Dan govoril o boju sionistov proti britanskemu imperializmu in želji pripeljati čim več Judov v Palestino, pri čemer ni pozabil omeniti, kako zelo Judje cenijo jugoslovansko pomoč, Brajnika pa so zanimale podrobnosti o delovanju Hagane, razmerah v Palestini, napetostih med Judi in Arabci ... Pogovor je trajal več ur, ozračje je bilo čedalje bolj sproščeno, zato se je Dan opogumil in Brajnika nagovoril: »Vi ste mediteranska dežela in mi smo mediteranska dežela. Oboji se borimo proti imperializmu. Ni razloga, da med nami ne bi bilo tesnih vezi. Pomagajte nam, s čimer lahko, in upam, da bomo mi nekoč pomagali vam.« Medtem je v pisarno

vstopil mladenič s šopom papirja. Brajnik je iz njega potegnil dokument in vprašal Dana, katero ime naj vpiše, ta pa mu je odvrnil »*Yeshayahu Dan*«. Brajnik mu je povedal, da lahko s tem dokumentom ostane v Jugoslaviji kolikor želi in da naj tukaj nikar ne ponareja dokumentov. O konkretnih operacijah nista govorila, a Dan se je dobro zavedal, da bo smel sodelovati le pri organizaciji preseljevanja Judov iz sosednjih držav in nikakor iz Jugoslavije (Ettinger, 1992, 185–189), zavedal pa se je tudi, da se v Jugoslaviji ne zgodi nič pomembnega brez soglasja Tita, ki ga je v spominih imenoval veliki šef, *the big boss* (Ettinger, 1992, 235, 261 idr.).

Tako naj bi se začelo sodelovanje med Shaikem Danom in Edom Brajnikom, ki je imel takrat 24 let. Shaika Dan je v spominih večkrat poudaril, da sta z Brajnikom vzpostavila iskrene odnose, ki so sčasoma prerasli v prijateljstvo, zato ni naključje, da so v Mossadu le Aliyah Bet poimenovali Brajnika s tajnim imenom *Prijatelj* (Ettinger, 1992, 189). Brajnik za seboj ni pustil spominov, niti zapisov o osebnih odnosih z Danom. Da ga je imel za zaupanja vrednega sogovornika, pa je mogoče razbrati iz številnih Brajnikovih službenih poročil, denimo iz poročila o pogovoru z Danom v Gradcu novembra 1972: »/.../ vedno /.../ je dajal vtis popolne iskrenosti, /.../ vedno je skrbel za to, da se osebni odnosi ne bi pokvarili in da z ničemer ne bi mogel demantirati tega, kar mi reče.«¹⁶

Leta 1947 se je Shaika Dan odpravil v Bolgarijo, kjer so mu zveze s tajno službo uredili Jugoslovani.¹⁷ Najprej je sodeloval pri organizaciji preseljevanja romunskih Judov, prevozi pa so leta 1947 potekali prek bolgarskih črnih morskimi pristanišč. Oblasti v Bolgariji so za velik denar omogočile tranzite romunskih Judov, izseljevanja bolgarskih Judov pa niso dovolile vse do nastanka Izraela in britanskega umika iz Palestine maja 1948. Izseljevanje bolgarskih Judov je bilo zatem tako množično, da je Shaika Dan s sodelavci tako rekoč »likvidiral«, kot se je sam izrazil, judovsko skupnost v Bolgariji. Manj uspeha so imeli na Madžarskem, kjer se Judje niso množično odločali za selitev v Palestino (Ettinger, 1992, 191–257), po zaostitvi sovjetske politike v vzhodnem bloku konec leta 1948 pa organizirano izseljevanje Judov iz teh držav dlje časa ni bilo mogoče.

Pogajanja o tranzitu judovskih izseljencev so se medtem nadaljevala tudi v Jugoslaviji. Aprila 1947 sta se na ministrstvu za zunanje zadeve sestala načelnik oddelka za repatriacijo Branko Popović in predstavnik Judovske agencije Froim Szultz, ki je prosil za dovoljenje za tranzit judovskih beguncev iz Nemčije in Romunije prek Jugoslavije in njenih pristanišč v Palestino. Šlo naj bi za okoli 250.000 Judov iz Nemčije in 350.000 iz Romunije, ki bi se selili v valovih po 4.500 ljudi. Prva ladja naj bi na pot proti Palestini krenila sredi maja 1947. Železniški transporti do pristanišča bi se zaradi neprijetnih izkušenj z Britanci izogibali večjim mestom, izhodiščni luki pa ne bi smeli biti Sušak in Split, kjer so bili britanski in ameriški konzulati. Zato so izbrali Bakar, ki se je že prej pokazal kot najbolj primerno izhodiščno pristanišče. Železniški transporti iz Nemčije bi prihajali po progi Bratislava – Nagykanizsa – Kotoriba – Bakar, iz Romunije pa skozi Veliko Kikindo in Novi Sad do Bakra. Stroške bivanja beguncev med čakanjem na prevoz bi poravnala Judovska agencija. Potniki so imeli veljavne potne listine, izdane v Nemčiji

16 ARS, AS 1931, šk. 310, a. e. 750, mapa 1, 103, Beleška o razgovoru sa Y. Danom u Grazu, 18. 11. 1972.

17 ARS, AS 1931, šk. 310, a. e. 750, mapa 1, 32, Podsetnik, 30. 1. 1968.

ali Romuniji, zraven pa za krinko še vizo kubanskega konzula v Belgiji. Če bi ladje v Sredozemlju »zašle« in pristale v Palestini, tako nihče ne bi imel trdnih dokazov, da se je to zgodilo z vednostjo jugoslovanskih oblasti (Ivanković, 2006, 148–151). Edo Brajnik v dostopnih dokumentih stikov s Froimom Szultzem ni omenjal, razen v poročilu iz leta 1953, ko je zapisal, da z njim »/.../ nismo delali nič, dokler ni prišel Dan Trachtenberg z Überallom ob izbruhu vojne z arabskimi državami«,¹⁸ torej že leta 1948. Zdi se, da omenjeni transporti Judov iz Romunije in Nemčije niso bili izpeljani, vsaj ne leta 1947. Zagotovo pa so bili prevozi judovskih izseljencev prek Jugoslavije znova dovoljeni leta 1948.

Shaika Dan je v spominih večkrat poudaril, da Jugoslovani za svoje usluge nikoli niso zahtevali denarja: »/.../ beseda denar nikoli ni bila omenjena. V nasprotju z drugimi državami od nas niso zahtevali nobenega plačila« (Ettinger, 1992, 236). Nekaj pa so judovske organizacije za jugoslovanske usluge vendarle morale plačati. V Brajnikovem poročilu iz leta 1952, ki govori o sodelovanju izraelske in jugoslovanske obveščevalne službe v začetku petdesetih let, so v uvodu naštetje »najpomembnejše usluge« obeh strani do leta 1949. Med jugoslovanskimi uslugami je poleg pomoči pri ilegalnih transportih orožja in letal za izraelsko vojsko v času prve arabsko-izraelske vojne naveden tudi tranzit judovskih izseljencev prek Jugoslavije: »Na mejnih prehodih so jim naši organi dali kolektivne vize do ene od jadranskih luk, od tod pa so z ladjami odpluli v Izrael. Večinoma je šlo za mlajše ljudi, sposobne za vojsko. Za vsakega posameznika so nam plačali 6 dolarjev in tranzitne stroške.«¹⁹

Jugoslovanske oblasti so omogočile ilegalni tranzit številnih Judov iz sosednjih držav, Judom v Jugoslaviji²⁰ pa je bilo izseljevanje v Palestino prepovedano vse do spora z Informbirojem leta 1948. Takrat je Jugoslavija ostala brez vseh zaveznikov in povsem osamljena. V očeh Zahoda je bila še vedno država z enim najtrših komunističnih režimov, jugoslovanski voditelji, ki so se po sporu z Moskvo začeli ozirati proti Zahodu, pa so si prizadevali, da bi to podobo omilili. Ker je bila prepoved izseljevanja Judov v Izrael zlasti v ZDA zelo občutljiva tema, so se morda prav zato jugoslovanske oblasti odločile, da bodo Judom dovolile izselitev. Jugoslovanskim Judom so jeseni 1948 začele izdajati izselitvena dovoljenja, hkrati pa je prek Jugoslavije potekal tudi ilegalni prevoz orožja za izraelsko vojsko. Med letoma 1948 in 1952 se je iz Jugoslavije v Izrael izselilo 8.618 Judov, od tega 68 iz Slovenije. V prvi aliji novembra in decembra 1948 se je izselilo 4.115 oseb, v drugi junija in julija 1949 2.567 oseb, v tretji marca 1950 892 oseb, v četrti maja 1951 819 oseb, v peti julija 1952 141 oseb in v šesti aliji oktobra 1952 84 oseb. Po letu 1952 organiziranega izseljevanja jugoslovanskih Judov ni bilo več, dovoljeno pa jim je bilo individualno izseljevanje pod enakimi pogoji kot med organiziranimi alijami (Ivanković, 2009, 317–320). Izseljenci so se morali s posebnim dokumentom odreči jugoslovanskemu državljanstvu in s tem tudi vsem nepremičninam, ki so postale državna

18 ARS, AS 1931, šk. 310, a. e. 750, mapa 1, 242, Razgovori sa Danom, 24. 2. 1953.

19 ARS, AS 1931, šk. 310, a. e. 750, mapa 1, 172, Analiza i ocena akcije br. 1, 6. 12. 1952.

20 Pred drugo svetovno vojno je v Kraljevini Jugoslaviji živel 82.242 Judov. Med vojno jih je umrlo 67.248, kar je bilo več kot 80 odstotkov predvojne judovske populacije (Jelinčič Boeta, 2009, 330). Leta 1946 jih je jugoslovanska zveza judovskih občin registrirala le še 12.414 (Ivanković, 2009, 82).

last (Fajić, 2010, 678). Dovoljeno jim je bilo odnesti le premično premoženje, sprva 150 kg na osebo, kasneje le še 20 kg (Ivanković, 2009, 323). Jugoslovanske oblasti so načeloma dovolile izselitev vsem Judom in njihovim družinam, toda zdravnikom, inženirjem in drugim visokokvalificiranim kadrom, ki jih je v Jugoslaviji primanjkovalo, dovoljenj niso izdajale. Spomladi 1954 je Shaik Dan prek Eda Brajnika prosil, da bi Jugoslavija vendarle dovolila izselitev vsaj zdravnikom, a mu je Brajnik odvrnil, da »/.../ načeloma ne, lahko pa preučimo posamezne primere«. ²¹

Pomoč pri ilegalnem preseljevanju vzhodnoevropskih Judov prek Jugoslavije v Palestino ni bila vse, kar je Jugoslavija storila za nastajajočo judovsko državo: pred in med prvo arabsko-izraelsko vojno je sodelovala tudi pri organizaciji ilegalnih prevozov orožja in letal za izraelsko vojsko iz Češkoslovaške. Usluge Jugoslavije niso bile zanemarljive, saj je judovski državi pomagala priskrbeti pomemben del tistega, kar je ta najbolj potrebovala – ljudi in orožje. Razlogov za jugoslovansko pomoč je bilo več. Na prvem mestu je bila zagotovo sovjetska strategija izrivanja Velike Britanije z Bližnjega vzhoda, ki ji je jugoslovanska politika v prvih povojnih letih zvesto sledila. Medtem ko si je Velika Britanija prizadevala, da bi zavrla množično priseljevanje Judov in preprečila nastanek judovske države ter tako ohranila dobre odnose z arabskimi državami in svoj vpliv na Bližnjem vzhodu, je Sovjetska zveza podpirala priseljevanje Judov in nastanek judovske države ter s tem učinkovito spodkopavala britansko prevlado na Bližnjem vzhodu in utrjevala svoj vpliv v regiji. K jugoslovanski naklonjenosti judovskim prizadevanjem je verjetno prispevalo tudi dejstvo, da so bili voditelji jišuva in kasneje Izraela pretežno levosredinsko usmerjeni in zato jugoslovanskim komunistom politično in ideološko bližje kot arabski monarhi pod britanskim ali francoskim vplivom, prav tako pa ne gre zanemariti empatije z usodo preganjanih Judov in simpatij jugoslovanskih voditeljev do ljudi, ki so v težkih razmerah ustvarjali svojo državo in s katerimi so se zlahka poistovetili. Usluge pa so se kasneje tudi vračale.

21 ARS, AS 1931, šk. 310, a. e. 750, mapa 1, 255, Zabeleška o razgovoru sa Danom, 14.–15. 5. 1954, 2.

YUGOSLAVIA AND THE ESTABLISHMENT OF ISRAEL:
PARTITION OF PALESTINE AND ILLEGAL JEWISH MIGRATION
(1945–1948)

Mateja REŽEK

University of Primorska, Science and Research Centre, Faculty of Humanities,
Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: mateja.rezek@fhs.upr.si

SUMMARY

Yugoslav policy on the Middle East has been well recognised since the mid-fifties: it was characterised by the support of the Arab states and the Palestinian Liberation Organization, and the rejection of Israeli policies and American Neo-Colonialism. Before that, Yugoslav policy toward the Middle East was not clearly defined and consistent.

The article focuses on the first years after World War II, when the Yugoslav foreign policy followed the Soviet strategy aimed at pushing Great Britain out of the Middle East. The attitude of Yugoslavia towards the emerging Jewish state is illuminated from the perspective on the partition of Palestine and illegal migration of Jews from Eastern Europe to Palestine through Yugoslavia between 1946 and 1948. Secret contacts between the Yugoslav authorities and Jewish organizations are presented on the basis of previously unpublished archival material of Slovenian State Security Administration (UDV) and the scientific literature and memoirs. These especially include the contacts between Edo Brajnik – Štefan, chief of the counterintelligence staff of the Yugoslav State Security Administration, and Israeli agent, Shaike Dan. UDV's archival resources are admittedly fragmentary but highly suggestive, inasmuch as they prove that the secret contacts between Yugoslavia and Israel appeared considerably more ramified compared to diplomatic relations between the two countries, and often contrary to what was happening on the diplomatic floor. New UDV's documents are crucial for the restoration of secret cooperation between Yugoslavia and Israel in the following years; even though the information on illegal Jewish migration to Palestine is very limited and there is no other data source, it contributes significantly to highlighting this history chapter and the reconstruction thereof.

The cooperation between the Yugoslav State Security Administration and Mossad LeAliyah Bet began in 1946 when several transports of Jews from Germany, Hungary, Romania, Czechoslovakia and Poland were organised through Yugoslavia. The Authorities permitted Mossad LeAliyah Bet to operate in Yugoslavia, provided that the transit of Jewish refugees was organized in collaboration with UDV and provided that there were no Yugoslav Jews among the emigrants. The ports away from major cities with British consulates and other representative offices were considered to be the best transport organizers; however, most ships departed for Palestine from the distant port of Bakar. Assisting illegal migration of Eastern European Jewish into Palestine through Yugoslavia was not all that Yugoslavia did for the emerging Jewish state: before and during the First Arab-Israeli war Yugoslavia also took part in organizing illegal weapon and plane shipments from Czechoslovakia to Israel.

Yugoslavia's favours were not negligible since it provided the emergent Jewish state with a significant portion of what it needed the most: the people and weapons. There were many reasons for Yugoslav assistance. The Soviet strategy aimed at pushing Great Britain out of the Middle East was most definitely in the first place, faithfully followed by Yugoslav policies during the early post-war years. While the United Kingdom sought desperately to prevent mass Jewish immigration and the emergence of a Jewish state in Palestine, and thus maintained good relations with Arab states and its influence in the Middle East, the Soviet Union supported Jewish immigration and the creation of the Jewish state, thereby effectively undermining Britain's domination of the Middle East and strengthening Soviet influence in the region. The fact that the Yishuv, and later on, the Israeli leaders were predominantly centre-left oriented and therefore politically and ideologically closer to Yugoslav communists than Arab monarchs under the heavy influence of the French and the British is also likely to have contributed to the Yugoslav sympathy for Jewish efforts. Neither should we ignore the empathy towards the fate of persecuted Jews and the Yugoslav leaders' sympathy for the people who were determined to establish their own country under difficult conditions and who they could easily identify with.

Key words: Yugoslavia, Israel, Palestine, Middle East, diplomacy, intelligence services, illegal Jewish migration, Edo Brajnik, Shaikhe Dan, 1945–1948

VIRI IN LITERATURA

ARS, AS 1931 – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), fond 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve/Uprava državne varnosti (AS 1931).

Bebler, A. (1981): Čez drn in strn: spomini. Ljubljana, Lipa.

Dornik Šubelj, L. (2011): Prijatelj ali sovražnik? Dokumenti o stikih med Edom Brajnikom in Danom Shaikajem (1944–1980). Viri, št. 32. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.

DSP SFRJ – Dokumenti o spoljni politiki Socialističke Federativne Republike Jugoslavije: 1948. Beograd, Jugoslovenski pregled, 1989.

Gasar, V. (1980): Priča številnih dogodkov. Dr. Joža Vilfan: Sedem let diplomatske službe. Ljubljanski dnevnik, 216, 9. 8. 1980, 4.

Meir, G. (1987): Moj Izrael. Zagreb, Naprijed.

MEWHD – MidEast Web Historical Documents. <http://www.mideastweb.org> (27. 4. 2013).

UNISPAL – United Nations Information System on the Question of Palestine. <http://unispal.un.org/unispal.nsf> (27. 4. 2013).

Žitnik, E. (2001/2002): Prijatelja: dokumentarni film. Ljubljana, RTV SLO. <http://www.rtv slo.si/odprtikop/dokumentarci/prijatelja/> (27. 4. 2013)

Žitnik, E. (2003): Prijatelja: podlistek. Delo, 25.–30. 8. 2003.

Župevc, K. (2011): Edo Brajnik – slovenski Schindler. Dnevnik, 25. 10. 2011. <http://www.dnevnik.si/clanek/1042482994> (27. 4. 2013).

Bogetić, D., Životić, A. (2010): Jugoslavija i arapsko-izraelski rat 1967. Beograd, Institut za savremenu istoriju.

Brown, C. (ur.) (2004): Diplomacy in the Middle East. The International Relations of Regional and Outside Powers. London, New York, IB Tauris.

Ettinger, A. (1992): Blind Jump: The Story of Shaikhe Dan. New York, Cornwall Books.

Fajić, M. (2010): Izumiranje judovske skupnosti v slovenskem prostoru po drugi svetovni vojni – vzroki izseljevanja v Izrael. V: Štih, P., Balkovec, B. (ur.): Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 674–682.

Fawcett, L. (ur.) (2005): International Relations of the Middle East. New York, Oxford University Press.

Golan, G. (1990): Soviet Policies in the Middle East from World War Two to Gorbachev. Cambridge, Cambridge University Press.

Halliday, F. (2005): The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology. New York, Cambridge.

Ivanković, M. (2006): Odlazak jevrejskih izbeglica – žrtava holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorije Jugoslavije 1946–1947. godine. Tokovi istorije, 3, 141–152.

Ivanković, M. (2009): Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952): kraj ili novi početak. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.

Jelinčić Boeta, K. (2009): Kratka zgodovina Judov. Celovec, Mohorjeva.

Petrović, V. (2006): Jugoslavija stupa na Bliski istok: stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946–1956. Beograd, Institut za savremenu istoriju.

Životić, A. (2008): Jugoslavija i Suecka kriza 1956–1957. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.